

ТРАДИЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА МАЛИНЩИНІ (за експедиційними дослідженнями 2003 р.)

Зоя ГУДЧЕНКО

Перші згадки про досліджені нами поселення припадають на XVI–XVII ст. Чоповичі нотуються в історичних документах як село Овруцького замку за 1519 рік, Скурати — за 1575 рік; Ксаверів — за 1634, Недашки — за 1651, Йосипівка (Юзефівка до 1946 р.) заснована в XVI ст.¹ Ще й досі серед населення зберігається усвідомлення належності певних сіл або окремих кутків села до різних соціальних верств — мужиків і шляхти, щоправда дворянство не завжди позначалося на майновому стані людини. Представники так званої околичної шляхти, про яку йдеться, часом не мали ні кріпаків, ні земельних наділів².

Селяни оповідають: “Два села було — Скурати і Каменка, і дві церкви до війни було. Вони були дворяни, а ми мужики. У їх було право краще, то вже заняли Скуратами, а Каменки вже нет”³, тобто назва Скурати нині поширена на обидва села. “Жениться, мало тако було, щоб дворяни взяли тут за жінку дівчину”⁴. “Сюди оддадуть яку-небудь і за слепого, а туди вже взять із Каменки — ні. У їх “спат”, “гулят”, у їх така була мова”⁵.

“Недашковці — шляхта, нема тут пана. Мужики — у Ксаверові, вони роблять на пана. Мати була грамотна, з дворянського роду, з Скуратів, батько — з Недашків”⁶. “В Дуброві мужики, а в Недашках шляхта. Значить, тие не були рабами, а тие були рабами. В селі пана не було. Кожен хазяйнував сам. По десять—п’ятнадцять штук худоби держали, бугаїв своїх. Он у Паранчука у Северина коней, кошари погородили, щоб нехто... Тут саміє робіли, саміє: і діти, і все, саміє робіли на землі і сильні хазяїни. А ці біднійші вже на мене робіли”⁷.

На початку XX ст. на Малинщині існувала велика кількість хуторів. Скажімо, з Чопович впродовж 1909–1914 років пішло на хутори 50 родин. Хуторами називали наділи поля або лісу, де власник облаштував свою садибу, своє господарство. Але за часів радянської влади, особливо під час колективізації і аж до 1919 р., хутори були переведені до старих або об’єднані у нові села⁸.

“Всі люди жили на полях. А це вже як організували колгосп, то виникли юлиці. Люди перевозили хати свої”⁹.

“У нас було через кілометр, через два да хата, хата, хата, а не — две, хуторі були. А це вже аж у сорок дев’ятому році позносили їх на села, а де не було села, до утворили село. Отже... колісь же було урочище Ріпище, тоді вже звезли цих хазяїнов, да вже й село стало. Тут у нас Бабіно, Репіча, Гута, Пісаровка, Шевченко в тридцять дев’ятому році появилася хутор-село Заблуда. Оце кругом нашого села були хутора”¹⁰.

“Колісь казали на мого батька “полярі”. Розказували, що тут не було нічого, і він поставив на полі хату...”¹¹

“Приходили хлопці аж на “поля”, — я дівчина була непогана”¹².

Деякі з обстежених поселень, що мали статус торгово-ремісничих центрів сформованої системи сільського розселення ще до Другої світової війни, а деякі вже після неї втратили своє економічне значення. Серед них розташований на правому березі річки Кам’янки Ксаверів був широко відомий своїми велелюдними ярмарками. Певний час він вважався містечком. Навіть на карті у німців був позначений як місто, і через це його бомбардували. Старожили згадують:

“В центрі був базар колісь: євреї торгували по одну і по другу сторону. Церква була — розбили при німцях — дерев’яна, покрашена, дзвіниця при церкві. Була дерев’яна синагога євреїв”¹³.

“Ой, у Ксаверові був такий базар, ніде такого не було: на коні, свині, корови окремо, Конний називається. Були євреї, багато тут жило, жили й на містечку. Де магазини, клуб тепер, раніше були єврейські доми”¹⁴.

“Тут були лавки. Євреї жили тут, багато. Були корчми. Худобу продавали на Конной, а тут все продавали. Були нап’ятія від дощу. Євреї шили чоботи, і мужики учились та шили, кожухи шили, ходили на заробтки до євреїв — що хто просив: дрова рубали, воду носили”¹⁵.

“Залізні борони з’явились в 30-х годах. У Ксаверові продавали. Там колісь був ярма-

рок на всю Україну, з'їжджались. Там було горелки, якої хоч. Четверті стояли, бутилки і чекушок різних — хоч маленьку, хоч велику бери, на шість поллітров зразу. Базар був конний окремо, на скот окремо. Магазіни були, єврейчики держали, аптека... После тридцять третього року сильно дизентерія у нас тут качала, даже брат мій помер од дизентерії. Я туди ходив по лікарства, посилав батько. В аптеці євреї були”¹⁶.

“Стосунки з євреями гарні були. Євреї були дуже добрі люди. Вони дуже добре до всіх односились. В їх магази́ни були. То часом чогось не хватає, теї собі просить: “Иди візьми. Тоді одробиш мені чи после оддаси”. А той собі запрошує. У войну їх всіх порозстрілювали”¹⁷.

У Скуратах теж чимало жило євреїв, які займалися ремісництвом і торгівлею.

“На центральній вулиці хат з тридцять єврейських було з двох боків. Євреї чоботи шили, наїмали людей, ті що конніє. Набіруть на воз тіх чобот, товаров різних, матеріїв, усього-всього і везуть у Ксаверов на ярмарку”¹⁸.

Найбільше за кількістю населення і площею селище Чоповичі — колишнє містечко, з 1935 по 1957 роки — центр району, тепер селище міського типу. Воно здавна було відоме багатьма ремеслами, особливо плетінням з лози, соломи, лика. Плели кошики, брилі, послоли, дитячі колиски та ін. Тут під кінець ХІХ ст. діяли 4 млини на річці Ірша, 7 вітряків¹⁹. До війни працювало багато державних і приватних меблевих підприємств. Виробляли шкіру — з корів на підшви, з телят на халяви; шили хромові чоботи. Як і в інших торгово-ремісничих поселеннях, у Чоповичах жили, крім українців, і євреї.

“Вони займалися торгівлею і виробляли стуля. До 1937 року діяла єврейська семирічна школа — будівля згоріла під час війни. Синагога була. У центрі, де парк, ларки їхні були. Більшість євреїв винищили німці з нечуваною жорстокістю, а останні виїхали в Ізраїль років п'ять тому”²⁰.

Інформація про іноетнічні прошарки населення в досліджуваних поселеннях наведена тією мірою, якою вона представлена респондентами — корінними жителями Полісся.

Традиційна сільська забудова, за рідкісним винятком, практично не збереглася. Ба-

гато господарських будівель було “розтягнуто” під час колективізації в 30-і рр. ХХ ст., велика частина знищена в роки Другої світової війни, частина струхлявіла. Вцілілі ж нечисленні хати зазнали переробок вікон, дверей, дахів, внутрішнього перепланування. Проте в пам'яті старожилів колишнє Полісся існує, і вони охоче повертаються думками у ті хутори, сільські “юлиці”, базарні майдани, двори, хати, де минуло їхнє дитинство.

Забудова дворів, їх кількісний і якісний склад залежали від заможності селянина, від переважання в господарстві певних занять: землеробства, тваринництва чи ремісництва. Якщо дозволяли розміри садиби, надвірна забудова вільно розміщувалася на подвір'ї у вигляді окремих споруд: хати, степки, комори, хлівів тощо. На вузькій затисненій ділянці всі або майже всі необхідні приміщення житлового та господарського призначення утворювали єдину видовжену прямокутну або Г-подібну в плані будівлю під спільним дахом.

“Окремо будували багаті люди, а бідняки — довгі хати, де все в один ключ: хата, сіни, комора, повітка, хлів, ток. Так було дешевше — то одно, а тоді ше ж кусочок землі треба було добавить”²¹.

Про садибу свого батька розповідає Марія Антонівна Корж, 1919 р. н., з с. Ксаверів: “Батько був середняком. У нього хата одна, сіни пристроєні, хлів окремо, для пашні, комора окремо. Ток у його був далеко од хати... од пожару... Город був на окремій ділянці (поляні) через суседа. Ток був з дерева, розрізаного навпіл і закиданого в ушули. До ушула прибивали палку, а тоді між цієї палки закидали дерев'яне. Ток був здоровий і така брама, як хата. Був засторонок, туди закидали пашню. Поставили ушули в хліві, зашили хліва, поклали бальку — наскрозь кругом загорожують, а тоді вже крокви ставлять. Покривали соломою, очеретом. Очерет крепчиший, як солома. За одне літо не покриєш усе. Постепенно прикривали. В мене була хата і сплошний хлів разом з хатою — корови стояли і овечки. Брама робиться в хлів широка. Даже як пашні багато, коло хати не ставили ток”.

Детальну оповідь про садибну забудову свого діда ми отримали від Марка Марковича Мельника, 1921 р. н., с. Скурати: “У діда стояла хата, коло хати в одном ключу — степ-

ка, комора, тоді пристроїли хлева, а тоді до того хлева така загорода з наскрізними ворітьми, комора. [Усе — Г-подібне в плані]. Ворота в кошарі, щоб заїхати, скинуть фураж і виїхати в другі ворота. А ток був окремо од хати метрів сто — сто п'ятдесят, на своїй же землі. Був садок. Кругом тока не було нічого. Там стояли стогі на оденках: роблять такі фундаменти з висока [настили], щоб кріси, міши не лазили, а тоді на тому клали стогі. Стогі довго стояли, даже годинами. Усе це оденок називалось. На цей оденок клали снопи — ячмінь, овес, жито. Ото скиртували, а зверху накривали соломною.

Токи були дерев'яні. По кутах ушули [сохи] з дуба. Пази робили в тих ушулах, а тоді між тими пазами закладали дерево — різна порода. І ольха туди йшла, і осика — що попадалося под руку — плашки такі були, але не додержувались, щоб вони були щільно притуляні, а так, щоб вітер продував — щілини були, аби дощ не забивав. Крокви спиралися на щепи поздовжні і поперечні. А у хатах, казали, що це запесочники. Дахи були двосхили. Брама, завіси тоді не було, а знайде криуляку, вставе в дірку і так поджене. В ушулі видовбе, застромлює усюди'о. Це клопотка робота, бо трималося, не падало. Досок не було, щоб пилою врезати, да просто колоди, а тоді обтесували. Як роблять вже браму і подгонять, дірку прокрутив, колючка зробив і туди забив, і тоді воно держалося так, і туди сніг не мете.

Була у діда окрема стебочка 3 x 3 чи 4 x 4 метра, рублена з дерева, щільно зроблена, "у драчку" називається. Таку роблять ломачку, але вона трошки вигнута, а тоді, як треба драчку, то туди накладають углину, і тоді ведеш на растоянні одна деревина од другої, а тоді пудженеш клиночком а тоді проведеш ускрозь, де углина пише і треба пуд це до другої основи, до нижньої. Це називалась... драчка, а тоді туди моху накладе да довбешечкою бах-бах, насадили. Обліплювали і обмазували знадвору і зсередини. Стеля була така сама. Лісу було тоді достатньо. У діда було дві десятини свого лісу, до він колов це дерево да обтесував да таке робив. А тоді зверху устиляли мохом і присипали песком. Стеля — коляні доски. Покриття — солома, кулики в'язали да крили. В морози з печі жару наберуть у відро да занесуть, як великі морози.

Там зберігалась картошка, бурак, морква. Деякі зберігали і в погребях, але погребі були дерев'яні. Ставлять штири палки, закопують, а тоді понад боками як-небудь роблять, аби туди песок не сипався всередину: соломую кладуть по краях, мох болотяний. А верха роблять так: посередині кладуть сволока, а тоді з двох боків накладають палки, а тоді вкривають соломною чи мохом і землею поверх засипають. А тоді двері роблять. Там уже двоє дверей — двойніе двері. При вході на зиму глину, песку заготовляють, як які неполадки будуть — шось поломиться чи поб'ється.

Оторожували жердям. Забіваєм два коли паралельно один коло другого, а тоді з берези віруб'ємо таку голлячку-голлю і переплетаєм. Одного кола обхватив тоді через хрест, щім другим концем перехватив — гвоздя нема, щоб прібить. І це... перев'язав ошим березовим голлею, а тоді на єї кладем тичку, жердку чи як її..., і це така горожа без гвоздя. [Городили так все — і двір, і садибу]. Кошари робили так для скота, загорожували. Були ворота, да отаке саме — жердочки да збів, а збів чим? — прокрутив дірку, зробив колючку, прібив і всьо.

Гратками городили позней, як з'явилась подовжня пила, до вже резали дошки".

Але не за всякої пори ставили огорожу: "На Благовіщення... оце Господь поблагословив, тоді все робім. До Благовіщення не пораем і забор не копаєм, щоб поставить. Як Благовіщення мінуло, уже ми можем ямки копати, забори городить... Оце є такі партейніе..., до це десь забор загородять. До розкидали його, щоб вон не бачив. Це кажуть: "Вон зробив не по-правильному до й нема дощу" ²².

"Жердками були погороджені садиби, частоколом та частина двору, яку хата займає, а далі — жердки. Частокол, як забор, а наверху такі планкі прибивалися" ²³.

Чи не найважливішою подією в становленні господарства селянина було будівництво хати. Місце для неї визначалося, по-перше, із врахуванням суто функціональних вимог — забезпечення максимальної комфортності проживання при досить обмежених засобах її досягнення; по-друге, брався до уваги можливий негативний вплив демонічних сил, чому треба було запобігти магічними ритуальними діями.

"Як хочеш де хату поставить, до треба вночі іти. До в одному місці якійсь воздух

теплий, а в другому холодний. До там, де теплий воздух, став хату, там буде тепло... Це до схід сонця двома окнами; а одне окно треба, на полудень щоб було; та стена, що без окон, щоб на північ була. Там, де одно окно — застольна стена, а то глуха стена, кажуть... Як блискавка попала в дерево, то його не використовували”²⁴.

“Ставить хату на місці пожежі — сохрани, Боже. Ось я жила в іншій хаті. До як ставили тут хату, до на цьому місці була хата да згоріла. Ті люди пішли в друге село, а це місце порожнє. Дали нам це место. Дак ми одсунули хату, а на тому не можна. Де дерево виваляне, того дерева не брать, то нехороше дерево. На роздорожжі тоже ні”²⁵.

Про тяжкі наслідки від невдало обраного місця для хати ми почули з уст Ганни Романівни Комарчук, 1929 р. н., с. Ксаверів; “Десь туди до Пречистої згоріла хата до гла..., криша згоріла. Вже в мене хлопчик був сорок восьмого року народження, і сестра була коло мене, і мати. Згоріли ми і пішли в суседи, сиділи в суседах. А тоді шо ж не роби, а хату нада строїть. Нам випісали дерево. Я поїхала з чоловіком те дерево заготовлять. Приїхали до побережника, вже ж нам треба брать... Прийшли, а побережников батько каже: “Прийхали ви даремно. Вон вам не дасть доброго лісу, а дасть той ліс, шо бура поламала”... А тен лес, шо бура поламала даже в холодну постройку не беруть.

А в їх мале дитячко було. Я взяла її в руки, воно мене чогось так полюбіло, я його до себе так пригорнула. І ни до кого геть на руки не хоче йти. А той побережник прийшов додому да до того дитяти, а воно не йде. Вон мені да оце й каже: “Ідїть, будете брать лес, шо бура поломала”. Я кажу: “Не, я не буду брать цей лес. Як не можна, то так і буде. Бог з вами...” Каже: “Поехал в лес!” Приїхал в лес. Побережник каже: “...Яке на тебе дивиться, так і реж”. До це ми того дерева нарізали. А де строїть? Хотіли ми тут, — хата у войну згоріла, а місце осталося. А це наша тьотка тут родна була. А вона через до рогу жила. Ми просимо її, шо ми построїм тут хату. “Я сама ще буду тут строїть!” І не дала. То ми давай — туди вже строїть, там колїсь батькі жили... Построїли ми ту хату. Сталі висіпку на столу робить, а там повно

кося. А мати моя і каже: “Колїсь свекри поїдуть на базар, куплять таку телицю чи коня, шо блищить, і через кілька днів здихає. Вже не було куди, не вивозили, да там і закопували”. Усе ж не погнило, кося осталося.

Ну, там і живем ми в той хаті. Я заслабаю, то дівчина, то мати заслабає. І так по череді усіх нас ложить. Ну, нема ни одного дня, щоб у нас не було ніякої болячки. Ну шо це за горе! Це хата з одного боку, а через стежечку були хлева поставили тоже. Ну, ми не обрачаєм вніманія, шо це там корові стогнуть. Це як ми хату строїли, а сіно на вішках, так корова стогне. Чоловік каже: “Лїзь та побач, вона задушилась чи шо?” — Нема ніде нічого. Тоді полягали, вона стогне знову.

А в Хабному була ворожка. І я вже так заслабла на голову. І це поехала я ворожить... І це вже мені ворожка начала розказувать: “Тобі зроблено. Ти на дуже поганому місці хату построїла. Ти погорела. Чого твоя хата згоріла?” Я кажу: “Думаю, може, д’єті пудпалили”. — “А яйця в криші находила?” — “Находила”. — “Тобі яйця пудкладали. І це в тебе хата на дуже поганому місці стоїть. Ти думаєш перевозити хату”.

А та тьотка, шо не давала нам це місце, тоді прийшла да каже: “Перевозьте хату да ставте на моє місце”. П’ять год ми прожили у тій хаті, промучилися, і кажу: “За шо то я перевезу ту хату?” Вона каже: “Я продам і корову да дам, тільки вже перевозьте...” І поставили вже тут. То вона мені казала, шо треба там, де буде покуть, покласти хліб і вранці встать і подивиться — якщо той хліб буде цілий, значить можна ставить там хату. Чи хліб чи крайчик хліба. І на кого ти кладеш, той хазяїн — глава. Ну, от ми поклали..., встали вранці — нема хлеба. Вона каже: “Як першого хлеба не буде, будеш знов одступать в яку-небудь сторону”. Я знов на другий день кладу, і знов нема хліба. Я тоді клала до матері [вперше] і сама собі подумала: “Може... такіє года, може мати вмре...” Поклала [вдруге] на чоловіка — тоже не стало. В третій раз я поклала на себе, і там... теї хліб остався. Значить, якбі собака їв, він бі знову його з’їв. Значить, якась сіла є”.

Щоб визначити місце для хати, використовували ще й такий спосіб: “Треба горшка покласти на те місце, де хочете хату строїть,

переверніть його в ніч — нехай ночує. Взавтра встаньте, потім побачте: “Як сухенький усередині, там буде добре місце”²⁶.

Процес будівництва хати на всіх етапах супроводжувався обрядовими діями. Це відбувалося при “закладинах”, тобто коли закладали підвалини; як поклали сволок; як врубали крокви. Нову хату будували майстри, їх годували і платили їм. А перемістити хату на іншу ділянку могли й силами родини та сусідів.

“Пуд пудвалини на кожний угол клали ладан, зеля свячене, і гроші. В старих хатах пудвалини ставили на стовпи, і це по тих стовпах, клали тільки на углах. Туди ж, де ладан, на кутки ще клали з старої хати — з печі одламували шматок — печінки називалось. Береться, де челюсти закапчено. Це, кажуть, од очей [злих]”²⁷.

“На Ріпищах в хуторі в трьох кілометрах звідси [Скурати (Кам'янка)]... колись батькова земля була, до на тій землі батько поставив хату по сей бік дороги, а дід по цей бік дороги вже поставив. Тоді до нас переїжджав із села сусід Масловець Кузьма. Він там закладини робив на хату, то я бачив. Перш поклали каміння пуд вуглами, а тоді пудвалини. А пуд пудвалини закладали гроші, ще святость якусь. Стіл поставили, де покуть мав бути. І пригласили всіх суседов..., сам не побудуєш. Сіли, там обідали. Збиралися на толоку, помагали, то суседи, то куми, таке. І стіни, і висіпку, і щикатурку гуртом. Стіни — у чистий вугол. Переїжджали, брали годне дерево, а де негодне, заміняли. На щикатурку у глину добавляють солому, полу, навоз, щоб вона не тріскалась. Всередині, де неровніє стени, робили щикатурку і покладку; де гарніє, до чистили тим рубанком да ще й міли даже стени водою.

Клали в хаті сволока великого, а тоді вже по йом менші сволока, а тоді вже столь з досок”²⁸.

“Як сволоки покладуть, до прибівають галузку. Це — сволокове. А як крокви поставили, то це вже крокове, теж прибівають галузку, там наверху”²⁹.

“...Треба ветку із дерева із листям застромить. Хто сосну, хто осіку, більше березу.

Осіка — це погане дерево, але є такі люди, що шось знають, да й осіку... Ось бачте, на Тройцю кленом ставляєм у воротях ускрізь,

а ставляють і березу, і осіку. А шо воно таке? Осіка тоже для чогось. Хто знає, той ставе.

А як вже ту ветку застроміли, давай крокове пить”³⁰.

“Собірали обід, щоб люди попоїли, подякували в новій хаті, поблагодарили”³¹.

“Дах був на два схили. В старіших хатах причілки не зашальовувалися досками, а просто вірубувалися з лісу. Круглячок такий, ліс не дуже товстий йшов туди, — як стена робилася, так само й причолки...

Ось ще батько як строївся, десь, мабуть в двадцятому році чи в вісімнадцятому, до як робили кришу, поставіли крокви і треба було ці лати, до крутили [дірку], колючком, забіли і всьо. Свердлик такий невеличкий і колючкі... Один [чоловік] робить, а другий пронизав що жердку і аж тоді вже в крокву забів. І трималося. А вже далі гвозді використовували — спочатку ковальські, а тоді куповані.

Ковалі вже тоді були і робіли самі завіси [для дверей]. Забівали кручки, тоді на кручках уже ті завіси.

[Глиняна долівка робилася так]: висіпку — всяку землю ложать, а тоді шукають песок-ширець (неродюча земля). Зрівняли цим песком, а тоді шар глини. Робить такі кійки — поліно, загострене з одного кінця, а другий [кінець] так. Тоді прокручують посередині, забивають туди палку, — це щоб у руки взять. І таким кійком стукають-стукають гострим кінцем пока не утрамбують. А тоді прачі були такі — полено, в ньому виріжуть, щоб була така ручка, щоб держать і по пальцях не било. Цим прачем зрівняли, і вона вісохла. Водою не поливають. А як вона вісохла, жінки зашпальговують сухим песком, де щілини. А тоді її мажуть розчином глини”³².

“Смужку робіли унизу опосля краскою. Обводять після того, як змажуть глиною. Видеували щоб красивей було. Хто краще живе, то воно собі робіло”³³.

“В заможних хатах я бачив... [настінне малювання]. Колись я пас корові, годов двадцять мені було. Ліс називається Ярчища. Там у лісі стояла хата, оце вже перед колективізацією. Того хазяїна — може не схотів у колгосп, а може вон заможний був — у хаті не було. Мі туди прийшли в ту хату, це вже пастушками були, побачили на стінах помазано гарно, і там цвіти, ну, там кіліма наче на-

рисували чи шо. І на комині було, по білому розкраска... Це був його ліс, він построїв собі хату да там і жив.

Там не один був такий, там багато було.

...На сволоді я десь бачив написано, коли закладався та хата, якого году строїлося”³⁴.

Для освітлення хати влаштували світило.

“Я ще знаю хати — була дирка у стулі [стелі] для цього щоб виходив дим той. А то ще знаю таке: перед комином горить огонь, кладуть лучину і прядуть. Як ноч така місячна, то до місяця треба було пряхти. Треба було добру колоду полотна наробіть за зиму. Вогонь не зводили. Коло печі була печурка така. У печі вігорило, треба жар у ту печурку увечорі, жарину витяг і почнеш на неї дмухать..., пока жарина розжариться, пудкладеш соломі, і вона схвачується, і тоді триску сухеньку”³⁵.

“Як погас жар у припічку, було таке, шо бігали по хатах із крішечкою да брали жар, а було тако, шо той дядько возьме дрота да об ножку кроваті шарує і притуляє туда порох або якусь бумажку, і воно займається або губку більшинство, — та губка, шо на дереві.

Світили так: лучинку смолну з сосни поріжуть да тоненько порубають, кладеш под комином потрошку, да горить воно. З берези добре горить кора, але димить”³⁶.

“Як мали переходить у хату, старалися переходить у суботу, до це на ноч треба було внести у хату ката і півня і лишить там”³⁷.

“Як входили, в самий перед вносили ікону Матері Божої. Чоловік несе ікону, жінка — хлєб і дробачок солі. Я лягаю спать до кажу: “У цьому домі Сус Христос і Пресвята Богородиця і все святіє ангели. [На вхідчини] треба нести і гроші, і хлєб обов’язательно, і подарочка якого”³⁸.

“За те, шо хату побудували, давали подарки людям, которіє майстри. Ладан закручували і забивали. Побудували дом, собрали обєд. Посвятили кругом хати — батюшка...”³⁹

“Мі як переходили [у нову хату], до вже батюшка пріходив, а мі вчотирах стояли — полотно треба було брать і над столом махалі, а він читав. Над дверима крутив дірочки і шось туди запихав”.

“У хати є домовик. Поселися в хату, вон іде у хату і живе”⁴⁰.

“Як сонце буде заходить, тоді в хату вхоть і проси домовика: “Домовик-домовик, ідемо до хати, до будем разом жить-поживать і добро наживать”⁴¹.

Життєво важливою спорудою для селянина були і є колодязі. І оскільки вода на Поліссі залягає неглибоко, копання колодязя не видавалося надто важкою справою, тому майже кожний мав його у власному дворі, особливо в селах, шо постали на підґрунті хуторів. Спорудження колодязя, як і хати, вимагало дотримання певних традицій.

“На криницю вибираєш место — сковороду перевертаєш на ноч. Рано дивися: поднимеш сковороду, вода побезить, до це тут близько вода. До в местах трох-чотирах кладеш сковороду, і, де більше води, починаєш копать”⁴².

“Клали сковороду на ніч. [Треба] щоб була водичка на сковороді — роса Божа, до буде вода там”⁴³.

“Криницю копать — до постав на ноч води стаканчик, поклади окрайчик хлєба. І якщо буде води повно, ше й больш [ніж поставив], копай там криницю, а якщо буде ше менш [ніж поставив], до не чіпай, не копай”⁴⁴.

“Це на колодязь була соха. Зара’ поробили коловороти, а то треба було дуба такого шукать із ралом таким, ставить, а тоді на його осіку треба довгу таку. А до неї прив’язується журавель чи як воно, ну така палка, щоб у колодязь його направлять достать води. В основном усі колодязі так були зробляні. А тоді не стало такого лісу, до почали отако шнурка чи щєпа. Як ближче до річки, до [глибина колодязя] кадок п’ять, а у мене восім кадок. Да хай по сімдесят сантиметрів кадка...”⁴⁵

“Колодязі були з журавльом. У батька у дворі був колодязь з крепкого дерева — дуба, ясеня. Як погниє, воду виливали, пісок вишкрібали, тоді починали”⁴⁶.

“Як посуха була... збірался жінки, за день напрямти, насновать і віткать рушника і занести на фігуру. Ішли з корогвами. Староста ставить драбину, прибиває того рушника на фігуру, і одправілося і просили Бога, щоб дощ пошов. А тоді, де сама крайня є в селі криниця, йшли до теї криниці, і дівчата такії маленькії сипали святій мак-відюн і святую соль у три криниці. Йшли три девочки, посипали пучками — так, як молились”⁴⁷.

Візуальне обстеження кількох збережених об'єктів народного будівництва на Малинщині конкретизувало й поглибило свідчення старожилів.

Характерний взірєць довгої хати другої половини ХІХ ст. в Скуратах належить Бондар Марусі. Це найдавніша в селі хата. За переказами селян, вона перевезена з Стремигорода. Її господар деякий час жив у Діброві, а "хату здавав єврею і тут був трактір..., торгували горілкою"⁴⁸.

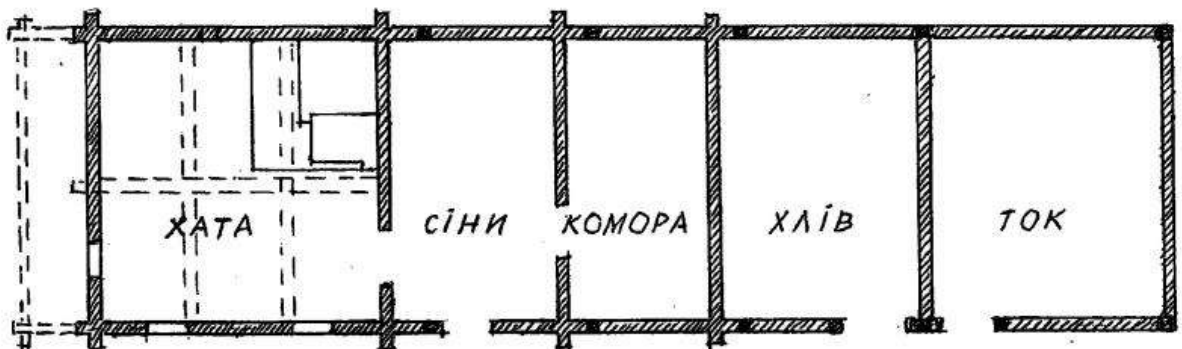
Хата стоїть на вузькій ділянці на головній вулиці села зачілком до дороги, чолом на схід, причілком на південь, тобто вікнами звернена вглиб ділянки. Загальні розміри плану будівлі близько 5,6 x 20 метрів. В одному ключі послідовно розташовані "хата" — "сіни" — "комора" — "хлів" — "ток". Перші три приміщення в плані складають два квадрати — хата займає один квадрат, а сіни й комора — другий. Через сіни, що мають одні зовнішні двері і двоє внутрішніх, можна потрапити у "хату" і в "комору". "Хлів" і "ток" мають окремі виходи у двір. Кліть "хати" рублена у б'яниці соснових пластин з лишками на кутах, спирається на дубові підвалини. До хатнього зрубу через "ушули" приєднуються стіни сіней з 7 зрубин. Сіни інших приміщень виконані з дрібнішої деревини в "ушули". Долівка скрізь глинобитна, окрім комори, де підлога дощана. В сінях стелі немає, лише поперечний сволочок запобігає випинанню перекриття. В хаті стелю підтримує товстий поздовжній сволок і два тонші поперечні сволочки, покладені на так звані "щепи", тобто верхню об'язку зрубу. А вже на щепи спираються крокви 4-схилого під соломною даху, який на причілку має вис до 1 метра. Хата освітлюється трьома

вікнами: двома — на схід, одним — на південь. Усі двері прямокутні, проте на комірних дверях верхня лутка має лучкову форму. Вікна перероблені. Первісні, квадратні, були значно менших розмірів. Перероблялась і піч з коминам. Раніше комин був плетений і обмазаний. Отвір від печі затикали онучами.

У Недашках, де колись "не було села, а жили як по хуторах люди, там хата, там хата, там хата й там..."⁴⁹, колишне вільне розташування селянських господарств проглядається у пізнішому вуличному плануванні поселення. На кутку "Котовка" проїзди до старих садиб утворені у вигляді рукавів — провулків, що відгалужені від вулиць.

Є свідчення, що в 1904 р. село горіло. "Одні казали, що в току ночували та, може, куріли. Другі, що, може, це злодії помстилися, того що в Недашках дуже не любіли злодіїв. А тоді ж кралі коні, і дуже біли, як злодіїв знайдуть... Вітер був сильний, хати стояли щільно, і до церкви дійшов огонь. Війшли з іконою, помолились. І вогонь пішов геть на сторону, і пріпінився пожар"⁵⁰. Розповідали, що під час пожежі одна баба "утікала да забулася гроші взять — да вернулась по ці гроші, да гроші за пазуху вклала, а заборі високі були, вона перелазила, да оце по ній як шагнуло, вона ниць упала. До гроші остались целіє, а баба вмерла"⁵¹

Тобто найстаріші будівлі на цьому кутку були споруджені не раніше 1904 р. Одна з давніх садиб (нині покинута) складалася з довгої хати, проти неї окрема стебка, колодязь-журавель перед вікнами. Під спільним дахом послідовно розташовані хата, сіни, комора, великий видовжений хлів з широкими ворітьми, а також прибік коло хліва. Стіни

с. Скурата Малинського р-ну Житомирської обл. Хата II пол. ХІХ ст.
Схематичний план З. Гудченко. 2003 рік.

*с. Скурати Малинського р-ну
Житомирської обл.
Хата II пол. XIX ст.
Фото З. Гудченко.
2003 рік.*

*с. Скурати Малинського р-ну
Житомирської обл.
Хата II пол. XIX ст. Піч
Фото З. Гудченко.
2003 рік.*

*с. Недашки Малинського р-ну
Житомирської обл.
Хата поч. XX ст.
з 4-схилим дахом
Фото З. Гудченко.
2003 рік.*

зроблені з товстих напівкругляків — пластин, що мають на кутах лишки, п'ятикутні у перетині. Зсередини і зовні побілена власне хата, решта приміщень — у чистому дереві. Орієнтована хата на схід сонця.

Друга садиба поч. ХХ ст., що розташована на цьому ж кутку, має подібне розпланування двору й хати, тільки протилежну орієнтацію забудови, тобто на захід. Зруб власне хати складається з 7 вінців — добірних пластин з лишками на кутах, комори — з 8 зрубін, в інших приміщеннях використана дрібніша деревина.

Як і в першій, у другій хаті рівна поверхня пластин звернена всередину приміщення, забезпечуючи в інтер'єрі гладенькі стіни, а напівкругла — назовні. На різьках лишки зрубу, що затесані відповідним чином, створюють характерний для регіону малюнок: п'ятикутні перетини зрубін мають симетричну форму у вигляді покладеного на бік будиночка з двосхилим дахом. Власне хата і нижня частина сіней зовні побілені, так само й лутки дверей, решта стін — у чистому дереві. Хата крита 4-схилим дахом під соломою з кутовими наріжниками.

Колодязь розташований навпроти дверей хати в 3—4 метрах від неї, окрема повітка — навпроти хвіа довгої хати.

Серед старих хат в Недашках трапилася така, де зовсім небілені стіни. Вона стоїть в глибині двору, торцем до вулиці; повітка з двох приміщень навпроти хати; колодязь між хатою і повіткою. Тобто схема розміщення будівель у дворі і перелік надвірної забудови аналогічний до попередніх садиб. Дахи в будівлях і двосхилі, і чотирихилі, переважно першого типу. Колодязь-журавель — у кожному дворі.

І ще цікава особливість села — майже на кожному кроці гнізда лелек: на стовпах, хатніх стріхах, стовбурах старих дерев.

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К., 1973. — С. 422—431, 436, 435, 434.

² Архів Юго-Западной России. — Ч. 4. — Т. 1. — С. 1—4; Ч. 3. — Т. 2. — С. 36.

³ Василенко Марта Григорівна, 1911 р. н., с. Скурати, Кам'янка. Запис Гудченко З. С. тут і далі.

⁴ Мельниченко Іван Федорович, 1926 р. н., с. Скура-ти (Кам'янка).

⁵ Василенко Марта Григорівна...

⁶ Недашківська Галина Михайлівна, 1926 р. н., с. Недашки.

⁷ Дідківська Фруська Олександрівна, 1911 р. н., с. Недашки.

⁸ Історія міст і сіл... — С. 424.

⁹ Корж Марія Антонівна

¹⁰ Мельник Макар Макарович, 1921 р. н., с. Скурати.

¹¹ Недашківська Ольга Васиївна 1910 р. н., с. Недашки.

¹² Дідківська Фруська Олександрівна

¹³ Корж Марія Антонівна, 1919 р. н., с. Ксаверів.

¹⁴ Комарчук Анна Романівна, 1929 р. н., с. Ксаверів.

¹⁵ Пивальчук Уляна Прокопівна, 1912 р. н., с. Ксаверів.

¹⁶ Мельник Макар Макарович...

¹⁷ Комарчук Анна Романівна...

¹⁸ Василенко Марта Григорівна...

¹⁹ Історія міст і сіл... — С. 423.

²⁰ Філоненко Іван Степанович, 1925 р. н., смт Чоповичі.

²¹ Мельниченко Іван Федорович...

²² Василенко Марта Григорівна...

²³ Бойчук Василя Якубовна, 1929 р. н., с. Йосипівка.

²⁴ Мельник Макар Макарович...

²⁵ Василенко Марта Григорівна...

²⁶ Василенко Марта Григорівна...

²⁷ Марченко Марія Володимирівна, 1935 р. н., смт Чоповичі.

²⁸ Мельник Макар Макарович...

²⁹ Марченко Марія Володимирівна...

³⁰ Василенко Марта Григорівна...

³¹ Філоненко Марія Юхимівна, 1919 р. н., смт Чоповичі.

³² Корж Марія Антонівна...

³³ Корж Марія Антонівна...

³⁴ Мельник Макар Макарович...

³⁵ Мельник Макар Макарович...

³⁶ Марченко Марія Володимирівна...

³⁷ Марченко Марія Володимирівна...

³⁸ Василенко Марта Григорівна...

³⁹ Філоненко Іван Степанович

⁴⁰ Філоненко Марія Юхимівна...

⁴¹ Комарчук Анна Романівна...

⁴² Марченко Марія Володимирівна...

⁴³ Філоненко Марія Юхимівна...

⁴⁴ Марчук Єва Михайлівна 1919 р. н., с. Йосипівка.

⁴⁵ Мельник Макар Макарович...

⁴⁶ Корж Марія Антонівна...

⁴⁷ Марченко Марія Володимирівна...

⁴⁸ Мельник Макар Макарович...

⁴⁹ Дідківська Фруська Олександрівна...

⁵⁰ Недашківська Катерина Йосипівна, 1929 р. н., с. Недашки.

⁵¹ Недашківська Катерина Йосипівна.

The following article is the analysis of the settlements in Malynshchyna, Polissya. The author gives the information that contains written historical sources about the process of building in the region. A great attention is paid to oral sources — the records of the peasants' narrations. The author gives the information about the ethnic diversity of the region. The rituals connected with building are described brightly. The facts about wells as the element of settlements are suggested. At the end a description of a traditional house is depicted.